

Volume 10 Issue 1, March 2026

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 14.03.2026

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 23.03.2026

DOI: 10.30692/sisad.1863762

ORTA ÇAĞ'DA İSLAM DEVLETLERİNİN HRİSTİYAN NÜBE'DEN ALDIĞI VERĐİ: 'BAKT'

The Tax Levied by Medieval Islamic States on Christian Nubia (Sudan): The 'Baqt'

Ömer NARİN

Dr.

ORCID ID: 0000-0001-6702-7919

omernarin063@gmail.com

Atıf/Citation: Ömer Narin (2026), "Orta ağ'da İslam Devletlerinin Hristiyan Nübe'den Aldığı Vergi: 'Bakt'", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.10, S.1 Mart 2026, s.87-96.

Öz: Bu alışma, Orta ağ boyunca İslam devletleri ile Hristiyan Nübe arasında akdedilen ve "bakt" adıyla bilinen yıllık vergi ve barış antlaşmasının tarihsel gelişimini incelemektedir. Mısır'ın Hz. Ömer döneminde fethedilmesinin ardından Amr b. Âs ve daha sonra Hz. Osman devrinde Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh tarafından Nübe üzerine seferler düzenlenmiş, ancak kalıcı bir askerî hâkimiyet kurulamamıştır. Bunun sonucunda Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh ile Nübeliler arasında bakt adı verilen bir antlaşma imzalanmıştır. Antlaşmaya göre Nübeliler her yıl dört yüz köleyi Mısır'a göndermeyi, Müslümanlar ise karşılığında hububat sağlamayı taahhüt etmiştir. Kesintilere rağmen yaklaşık yedi yüz yıl yürürlükte kalan bakt, İslam dünyası ile Nil Vadisi'ndeki Hristiyan toplum arasında kurulan en uzun süreli diplomatik ilişkilerden birini temsil etmiştir. Çalışmada Bakt Antlaşması'nın başlangıç şartları, karşılıklılık ilkesi ve vergi yükümlülükleri gibi unsurlar ele alınmaktadır. Bakt vergisi, Emevilerden Eyyübilere kadar sürdürülmüş, Memlükler döneminde özellikle Sultan Baybars devrinde Dongola'ya yapılan seferler neticesinde Nübeliler ödemeyi sürdürmüşlerdir. Zamanla miktarı ve ödeme biçimi değişse de Bakt Antlaşması 14. yüzyıla kadar devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nübe, Sudan, Abbasiler, Tolunoğulları, İhşidiler, Eyyübililer, Memlükler.

Abstract: This study examines the historical development of the annual tax and peace treaty known as the "baqt," which was concluded between Islamic states and Christian Nubia throughout the Middle Ages. Following the conquest of Egypt during the reign of Caliph Umar, campaigns were launched against Nubia by Amr ibn al-As and later by Abdullah ibn Sa'd ibn Abu Sarh during the reign of Caliph Uthman, but permanent military control could not be established. As a result, an agreement called baqt was signed between Abdullah ibn Sa'd ibn Abu Sarh and the Nubians. According to the agreement, the Nubians undertook to send four hundred slaves to Egypt each year, while the Muslims undertook to provide grain in return. Despite interruptions, the baqt remained in force for approximately seven hundred years and represented one of the longest-lasting diplomatic relations established between the Islamic world and the Christian communities in the Nile Valley. This study examines elements of the baqt agreement such as its initial conditions, the principle of reciprocity, and tax obligations. The baqt tax continued from the Umayyads to the Ayyubids, and during the Mamluk period, especially during the reign of Sultan Baybars, the Nubians continued to pay as a result of the expeditions to Dongola. Although its amount and form of payment changed over time, the baqt agreement continued until the 14th century.

Keywords: Nubia, Sudan, Abbasids, Tulunids, Ikhshidids, Ayyubids, Mamluks.

GİRİŞ

Afrika'nın kuzeydoğusunda yer alan Nûbe, Mısır'ın güneyinden başlayarak Sudan toprakları boyunca uzanan geniş bir coğrafyadır. Nûbe, Mısır'a doğru akan Nil Nehri'nin iki yakası üzerinde yer almaktaydı (el-Ömerî, 2002, s. 46; Hillelson, 1979, s. 239). İslam kaynakları, Nûbe topraklarının kuzey-güney doğrultusunda Mısır'ın güneyindeki Asvan'dan Sudan'daki Hartum yakınlarına kadar uzandığını ifade etmektedir. Bir başka ifadeyle Nûbe, Asvan'ın güneyinde yer alan birinci çağlayan ile Hartum'un kuzeyinde yer alan altıncı çağlayan arasında kalan sahayı kapsamaktadır (İbn Havkal, 2017, s. 30; Hamdullah, 2025, s. 470 ; Bozkurt, 2007, s. 222). Bununla birlikte tarihsel süreçte Nûbe adı, birinci çağlayandan üçüncü çağlayana kadar olan kesimi ifade üzere kullanılmıştır (Pratt, 2007, s. 49). Ayrıca Antikçağ coğrafyacılarından Eratosthenes (Ö. MÖ. 192), Nûbe (Noubai) adını verdiği bölgenin Dongola'ya kadar uzandığını aktarmaktadır (Bozkurt, 2007, s. 222). Doğu-batı doğrultusunda ise Nûbe'nin sınırları doğuda Kızıldeniz'e dayanmakta (İstahri, 2020, s. 10), batıda ise Mağrib hudutları ile sınırlanmaktadır. Bu kesimde Libya çölünün güney uzantısı ile Büyük Sahra'nın doğu bölümü yer almaktadır (İstahri, 2020, s. 10; Bozkurt, 2007, s. 222).

Mısır ile Nûbe arası 30 merhale olması hasebiyle (İstahri, 2020, s. 7), coğrafi yakınlık dolayısıyla da bu iki coğrafya, tarihin ilk dönemlerinden itibaren birlikte anılmıştır. Bundan dolayı Hz. Ömer döneminde 641 yılında Mısır'ı fetheden İslam orduları (Apak, 2018, s. 486), ardından Sudan topraklarına yönelmişti. Hristiyan Nûbe'ye giren İslam orduları, Nûbeli okçuların isabetli atışları sebebiyle orayı fethedemediler. Bundan dolayı İslam kaynakları, Sudanlı okçulara "rümâtu'l-hadak", yani "göz bebeğine ok atanlar" diye isimlendirmektedir (İbnü'l-Esir, 1991, s. 518). Ancak Hz. Ömer döneminde İslam ordularının Nûbe üzerine çok sayıda sefer düzenlediği bilinmektedir. Belâzurî'nin nakline göre; Nûbe topluluklarının savaş mahareti, döneminde hiçbir kavminde rastlanmayacak derece üstün bir nitelik arz etmekteydi. Rivayete göre, Nûbeli bir askerin, Müslüman bir askere "okumu bedeninin hangi noktasına isabet ettirmemi istersin?" dediği görülmüştü. Hatta bir defasında, Müslüman askerlerden genç biri latife ederek Nûbeli askere bir yer işaret etmişti. Nûbeli asker ise, en ufak bir tereddüt göstermeden oku tam olarak gösterilen noktaya saplamıştı. Okçulukta son derece mahir olan Nûbeliler, attıkları okların yere düştüğü nerdeyse fark edilmeyecek derecede hızlı ve isabetli atışlar gerçekleştirmekteydi. Nûbeler, Hz. Ömer döneminde, İslam ordusuna karşı düzenli bir saf halinde ilerlediklerinde, Müslüman birlikler kılıçla saldırmak istemişse de yağmur gibi üzerlerine yağın oklardan dolayı saldırıya geçememişlerdi. Bu saldırılarda mücahitlerden yaklaşık olarak yüz elli kişi gözünü kaybetmişti. Bu ahval karşısında Müslüman komutanlar kendi aralarında istişare ederken "Bu topluluğun elde edilecek ganimeti az, ancak saldırıları son derece ağır olduğundan onlarla barış yapmak en uygun yoldur," demişti. Buna rağmen Amr b. Âs görevini sürdürdüğü müddet boyunca Nûbelilerle savaşmayı sürdürmüştü (el-Belâzurî, 2013, s. 271). İslam orduları, Nûbelilerin ifade edilen okçuluk kabiliyetlerinden ötürü, oranın topraklarını fethedememişti.

Hz. Osman Döneminde Nûbe Seferi ve Bakt Antlaşması

Hz. Ömer döneminde Amr b. Âs'ın ordusunda yer alarak Mısır'ın fethine katılan Abdullah b. Sa'd, fetih sonrasında Yukarı Mısır (Saîd) bölgesine vali olarak tayin edildi (Fayda, 1988, s. 130). Hz. Osman dönemine gelindiğinde Mısır valisi Amr'ın yerine Mısır valiliğine Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh atanmıştı (Fayda, 1989, s. 163). Abdullah b. Sa'd, yukarıda ifade edilen Nûbelilerin savaşçı maharetlerinden ötürü, daha önce İslam ordusundan farklı bir strateji izleyerek Nûbe toprakları üzerine sefere çıktı. Şöyle ki; Abdullah b. Sa'd komutasındaki ordu, Nil Nehri üzerinden gemilerle Asvan'a kadar ulaşıp buradan da nehrin yukarı kesimlerini takip ederek Nûbe'nin payitahtı Dongola'ya vardı. Müslümanların Dongola'yı kuşatmaları sırasında, bölge halkının o dönemde savaş aracı olarak tanımadığı mancınıkları kullanması, Müslüman kuvvetlere belirgin bir askerî üstünlük sağlasa da İslam orduları Nûbe'yi ele geçirememişti (İbnü'l-Esir, 1991, s. 3; Özkuyumcu, 2007, s. 69; Adıgüzel, 2019, s. 1188-1189).

Hız Muhammed fetih harekâtı çerçevesinde İslam ordu kumandanlarına düşmanla karşılaştığı zaman izlenecek yolu belirlemiş ve önce barış seçeneklerinin sunulmasını emretmişti. Buna göre Müslüman komutanlar, karşı tarafa üç seçenekten birini tercih etme imkânı sunmakta, muhatap tarafın söz konu seçeneklerden herhangi birisini kabul etmesi halinde ise İslam kuvvetleri kabul edilen tercihi esas almaktaydı¹. Ancak Müslümanlar ile Nûbe arasındaki antlaşma şartları, İslam fetihleri bağlamında ifade edilen askerî ve dinî nitelikteki seçenekler ötesinde farklı bir şekilde sağlanmıştı. Nitekim Nûbeliler, Abdullah b. Sa'd'dan sulh ve antlaşma talep etmişlerdi. Bu çerçevede Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh ile Nûbeliler arasında diplomatik müzakereler yürütülmüştü. Söz konusu müzakereler neticesinde Abdullah b. Sa'd, Nûbelilerden cizye almaksızın Mukarra Kralı Kalîdürûs (Kalidurut) ile 651 yılında *bakt* adıyla bilinen ve tarafların karşılıklı hak ve yükümlülüklerini normatif olarak belirleyen, vergi esasına dayalı ve süreklilik (her yıl) arz eden bir barış antlaşması² akdetmişti (el-Belâzurî, 2013, s. 271-272; Kudâme, 1981, s. 200; İbnü'l-Esir, 1991, s. 518; el-Makrîzî, 1995, s. 542; Adıgüzel, 2019, s. 1188-1189; Yavuz, 1991, s. 548). Bu hususta modern araştırmacı Geoffrey Khan; Makrîzî'nin Abdullah b. Sa'd'ın Mukarra Krallığı ile Bakt Antlaşması akdettiği yönündeki rivayetini tarihsel açıdan problemli bularak bunu açık bir anakronizm olarak değerlendirmektedir. Khan'ın bu analizine dayanak teşkil eden önemli unsurlar arasında, Bakt Antlaşması'nın Nûbe coğrafyasını Asvan'ın güney sınırından Alve topraklarına kadar kapsayacak şekilde sunulması ve bu tarihsel anlatının Mukarra Krallığı'nın o dönemde tüm Nûbe toprakları üzerinde tek ve mutlak egemen güç olduğu varsayımına dayanması yer almaktadır. Bunun yanı sıra Mukarra ile Nobatya Krallığı'nın siyasi olarak tek çatı altında birleşmeleri 8. yüzyılın başlarında gerçekleştiğini ifade ederek esasında Bakt Antlaşması'nın Müslümanlar ile Nobatya Krallığı arasında yapıldığını ileri sürmektedir (Khan, 2024, s. 7-9). Fakat İslam ordularının Mukarra Krallığı'nın başkenti Dongola'ya kadar ilerlemesi ve Nûbelileri burada yenilgiye uğratması, Abdullah b. Sa'd'ın Mukarra Krallığı ile antlaşma yapmadığı anlamı taşımamaktadır. Ayrıca Müslümanların, Nobatya Kralı ile antlaşma yapmış olmaları, Nobatya Krallığı'nın da Nûbe toprakları üzerinde tek ve mutlak egemen güç olduğu varsayımını ifade edebilir (Hasan, 1994, s. 509). Nihayetinde akdedilen bu muahedenâme çerçevesinde Hristiyan Nûbeliler her yıl hilafetin Mısır valisine bakt vergisini teslim edecekti (Bozkurt, 2007, s. 222). Müslümanlar ile Nûbeliler arasında yapılan antlaşmaya gelinecek olursa, Bakt Antlaşması'na göre (el-Belâzurî, 2013, s. 271-272; İbn Abdülhakem, 1991, s. 188; İbnü'l-Esir, 1991, s. 518; Adıgüzel, 2019, s. 1188-1189; Yavuz, 1991, s. 548);

- Müslümanlar ile Nûbeliler karşılıklı saldırmazlık esasına dayalı bir sulh ilişkisi tesis edilecektir.
- Nûbeliler her yıl Mısır'a (Müslümanlara) 300/360 veya 400³ köle⁴ gönderecektir.
- Müslümanlar ise, Nûbelilerin vergi olarak köle göndermesine karşılık her yıl hububat (buğday, arpa mercimek) veya gönderilen kölelerin bedelleri nakden ödenecektir.

¹ Bahis konusu seçeneklerden birincisi; karşı taraf İslam'a davet edilmesiydi. Daveti kabul etmeleri halinde onlarla savaşmayı yasaklanmıştı. Bunun yanı sıra olanlara kendi topraklarından muhacirlerin yaşadığı topraklara hicret etmeleri teklif edilmekteydi, kabul etmeleri halinde diğer muhacirlerle aynı hak ve yükümlülüklerle sahip olacakları bildirilmekteydi. Hicret etmeyi reddetmeleri halinde diğer müminler için geçerli olan ilahî hükümlerle kendileri için de zorunlu olarak geçerli olacağı ve durumda kendilerinin de Müslüman olarak telakki edileceği duyurulmaktaydı. Velakin onlardan kimseler, Müslümanlarla birlikte savaşa katılmamaları durumunda, ganimetlerden ve diğer devlet gelirlerinden yararlanamayacakları kendilerine ifade edilmekteydi. İkinci seçenek; İslam davetinin reddedilmesi zuhurunda bu defa cizye (himaye vergisi) ödemeleri teklif edilmesiydi, bu şarta uymaları halinde ise İslam kuvvetleri onları rahat bırakmaktaydı. Üçüncü seçeneğe göre; ifade edilen her iki seçeneğin kabul edilmemesi halinde, İslam kuvvetleri Allah'ın inayetine sığınıp onlarla savaşırdı (Arslan, 2015, s. 1044).

² İbn Abdülhakem, yazılı bir metnin olmadığını ileri sürerken Makrîzî yazılı metnin olduğunu ifade etmektedir.

³ İslam kaynaklarında, *bakt* kapsamında teslim edilmesi öngörülen köle sayısına dair farklı sayısal değerler nakledilmektedir. Bu farklılığın sebebi olarak, üç yüz altmış kölenin halifeye, kırk kölenin ise Mısır valisine tahsis edilmiş olması gösterilebilir (İbn Abdülhakem, 1991, s. 188-189; el-Makrîzî, 1995, s. 549).

⁴ Nûbeli köleler, genellikle güçlü, sağlıklı ve çalışkan kimselerdi. Mısır'daki askeri hizmetler, saraylarda ve ticaretle kullanılmışlardı. Bu durum, Mısır'ın ekonomisine büyük katkı sağlamıştı (Trimingham, 2001, s. 69).

Esasında antlaşmanın kapsam ve şartlarının belirlenmesini Kral Kalîdûrûs'un Abdullah b. Sa'd'ın huzuruna çıkmasıyla doğrudan ilişkilendirilmektedir. Müellifin aktardığına göre Kral Kalîdûrûs, Abdullah b. Sa'd'ın huzuruna tevazu içinde gelmiş; Abdullah b. Sa'd ise ona itibar ve yakınlık göstermişti. Bu görüşmenin ardından Nûbelilerin her yıl 360 (baş) köleyi vermesi şartıyla taraflar arasında sulh tesis edilmişti. Görüşme esnasında Kral Kalîdûrûs'un, Abdullah b. Sa'd'a ülkesinde yaşanan kıtlık ve gıda yetersizliğinden şikâyetinde bulunması üzerine Abdullah b. Sa'd, kendisine hububat göndereceğini taahhüt etmişti. Yukarıda zikredilen antlaşma maddeleri haricinde şu hükümlerin de yer alındığı ifade edilmektedir (İbn Abdülhakem, 1991, s. 188-189; el-Makrîzî, 1995, s. 542):

- Müslümanlardan bir kimse bu köleleri alıp başkasına satmasında beis söz konusu değildir.
- Taraflar birbirlerinin topraklarına serbestçe girip çıkabilecekler ancak mukim olmaları yasaktı.
- Nûbe topraklarına gelen her Müslüman veya muâhid kimsenin, bu topraklardan ayrılincaya kadar güvenliğinin krallık tarafından sağlanması esastı.
- Müslümanların kölelerinden Nûbe'ye kaçan her firariyi iade etmeleri zorunlu kılınmıştı.
- Nûbe'ye kaçan bir kölenin iade edilmemesi ve her yıl köle gönderilmemesi halinde, Müslümanlar ateşkes (hudne) ve emanı geçersiz sayacaktı.
- Her yıl Nûbe'den Mısır'a gönderilecek 360 kölenin sağlıklı kimselerden olması şart koşulmuş; bunlar arasında yaşlıların ve buluğa ermemiş çocukların bulunmaması hükme bağlanmıştı.
- Nûbe topraklarına saldırıda bulunan herhangi bir düşman kuvvetinizi defedilmesi Müslümanların uhdesinde değildir.

Yukarıda ifade edilen Bakt Antlaşması çerçevesindeki Nûbelilerin her yıl belli sayıda köleyi vergi olarak Müslümanlara göndermesi hususuna değinilecek olursa Makrîzî; söz konusu kölelerin, Nûbelilerden esir alınarak Mısır'a götürülen ve Nûbe halkı üzerine konulmuş bir vergi olduğunu ifade etmektedir. Müellif buradan hareketle *bakt* teriminin anlamına ilişkin çeşitli yorumlar ileri sürmektedir. Buna göre kelimenin, bir maldan alınan kelimeye işaret edebileceği gibi, malın paylaşılması yahut belirli oranlarda parçalara ayrılması anlamını da taşımaktadır. Nitekim *baktın*, Nûbelilerin ellerinde bulunan malların üçte biri yahut dörtte biri gibi belirli bir kısmının vergi olarak teslim edilmesini ifade ettiğini belirtmektedir (el-Makrîzî, 1995, s. 542). Öte yandan *bakt* mefhumunun eski Mısır dilinde köle manasına gelen (Becker, 1979, s. 258) bir kelime olmanın yanı sıra Latince *pactum* olduğu, bunun Grekçeleşmiş biçimi olan *pakton* aracılığıyla Arapçaya geçtiği kabul edilmektedir. Helenistik dönemde *pakton* terimi, taraflar arasında karşılıklı yükümlülükler tesis eden antlaşmaları ve bu antlaşmalar çerçevesinde yapılan düzenli ödemeleri ifade etmekteydi. İslam tarihinde söz konusu uygulamanın da kavramsal ve işlevsel bakımından bu tanımla büyük ölçüde örtüştüğü görülmektedir (Bozkurt, 2007, s. 222). Diğer taraftan *baktın* bir vergi ve cizye olmasından ziyade karşılıklı bir hediyeleşme olduğu da ifade edilmektedir (Khan, 2024, s. 9).

Bakt Antlaşması Asvan sınırından Alve topraklarının sınırına kadar tüm Nûbe halkı ve krallarını bağladığını ifade eden Makrîzî; Nûbelilerin söz konusu şartlara uymaları halinde Müslümanların onlara eman verdiğini ve onlara hiçbir şekilde savaş açmayacağını taahhüt ettiğini beyan etmektedir. Bu çerçevede *bakt* sonuçları itibarıyla bir ateşkes ve eman niteliği taşıyan bir antlaşmadır. Nihayetinde Nûbeliler bakt vergisini Abdullah b. Sa'd'a getirmiş ve karşılığında Abdullah b. Sa'd onlara hububat, giysi ve at göndermişti. Bu uygulama zamanla kalıcı bir teamül halini almış ve her yıl Nûbeliler bakt vergisini teslim ederken karşılığında hububat ve diğer şeyleri almıştı. Antlaşma bu şekliyle Hz. Osman döneminde ve ondan sonraki Müslüman devlet yöneticileri tarafından yürürlükte bırakılarak geçerliliği sürdürülmüştü (el-Makrîzî, 1995, s. 543).

Emeviler'den Memlûklere Kadar Bakt

Emeviler döneminde Amr b. Âs'ın ikinci Mısır valiliği (661-663) sırasında (Özkuyumcu, 2007, s. 144) Nûbeliler, *bakt* vergisini Mısır'a getirip ona teslim etmişlerdi. Makrîzî, *kebîr-i bakt* Samkûs'un Mısır valisine 40 köle verildiği, valinin ise bunları kabul etmeyip Samkûs'a geri verdiğini nakletmektedir. Buna karşılık ise Abdullah b. Sa'd'ın Kral Kalîdûrûs'a vadettiği hububatı -buğday, arpa ve mercimek-, giysi ve atlarla birlikte Nûbe'ye gönderdiği ifade edilmektedir. Buğday ile arpanın hacim ölçüsü bin irdeb olup Nûbe elçilerine de üç yüz irdeb buğday verilmişti (el-Makrîzî, 1995, s. 545).

Abbasi halifesi Mansur'un Mısır valisi Musa b. Ka'b tarafından 26 Kasım 758 tarihinde Mukarra ve Nûbe hükümdarına gönderdiği mektupta, Bakt Antlaşması'nın uygulanışına dair hem dinî hem de hukukî temellere dayanan güçlü bir diplomatik metin niteliği taşımaktadır. Mektup ahde vefanın ilahî bir yükümlülük olduğunu vurgulayan Kur'ân ayetleriyle başlamış, verilen sözlerin bozulmasının sadece siyasi değil, aynı zamanda dinî bir ihlal olduğu açıkça ifade edilmiştir. Musa b. Ka'b, Müslüman idarenin antlaşma hükümlerine sadık kaldığını, Nûbe halkının can ve mal güvenliğinin sağlandığını, ticaret serbestisinin teminat altına alındığına bilhassa değinmiştir. Buna karşılık Nûbe tarafının yükümlülüklerini ihlal ettiği, bakt vergisini göndermediği, kaçan kölelerin iade edilmediği Müslüman tüccar ve elçilerin güvenliğinin tehlikeye atıldığı somut örneklerle belirtmişti. Bu çerçevede alıkonulan tacirlerin iadesini, öldürülmüş olan Müslüman tacirlere karşılık ise bin dinar diyetinin ödenmesi talep edilmiştir. Mısır valisi mektubunda sadece geçmiş ihlalleri tespit etmekle kalmayıp Nûbe hükümdarını açık bir şekilde yükümlülüklerini yerine getirmeye davet eden uyarıcı bir üslup da taşımaktadır. Ayrıca bakt vergisinin eksiksiz gönderilmesini talep etmekle kalmayıp aksi takdirde siyasî ve hukuksal sonuçların doğacağını ima etmişti. Bu mektup hem bakt maddeleri hakkında bilgi vermektedir hem de Abbasiler döneminde geçerli ve bağlayıcı normatif bir çerçeve olarak görüldüğünü açıkça ortaya koymaktadır (Hilmî, Hamîde ve Merî, 2023, s. 169-171).

Yine Abbasi halifesi Mansûr'un Mısır valisinin Nûbe'ye gönderdiği mektupta birkaç yıldır köle yükümlülüğünün yerine getirilmediği ifade edilmişti (Khan, 2024, s. 10). Bu ifadeyle denilebilir ki Hz. Osman döneminden Abbasilere kadar bakt vergisi ödenmişti. Abbasi halifesi Mehdî dönemine gelindiğinde ise *bakt*'nın devam ettiğini ve bakt vergisi kapsamında yukarıda ifade edilen ürünlerde bazı ilavelerin yapıldığı görülmektedir. Nitekim Halife Mehdî, Nûbelilerin her yıl 360 köle vermesine karşılık Müslümanlar da buğday, elbise, döşeme ve üzüm sirkisi veyahut bunların bedelinin nakdî olarak verilmesini emretmişti. Belâzurî'nin naklettiğine göre; Halife Mehdî döneminde Nûbelilerden bakt vergisi talep edildiğinde, onlar çoğu zaman düşmanlarından ele geçirdikleri esir köleleri Mısır'a göndermiş, ancak esir köle temin edemedikleri durumlarda, *bakt* yükümlülüğü kapsamında kendi çocuklarını köle olarak vermişlerdi. Bu durumdan haberdar olan Halife Mehdî, bakt vergisini her üç yıllık vergi yerine bir yıllık vergi ödemeleri yönünde bir düzenlemeye gitmişti (el-Belâzurî, 2013, s. 272). Daha sonra Nûbeliler üç yılda bir bakt vergisini ödeme hususu sürdürmek istemişti (Kudâme, 1981, s. 352). Abbasi halifesi Hârûn Reşîd dönemine gelindiğinde Yukarı Mısır bölgesi üzerindeki hâkimiyetinin zayıflamasıyla birlikte Nûbeliler bu durumu bir fırsat olarak değerlendirmiş, 821 yılında bakt vergisini ödemeyi durdurmuşlardı. Hârûn Reşîd'in oğulları Emîn ile Me'mun dönemlerindeki kargaşadan istifade eden Nûbeliler, bu süreçte bakt yükümlülüğünü ihmal etmişlerdi. Fakat 833 yılında tahta oturan Abbasi halifesi Mu'tasım-Billâh, selefinin siyasi zayıflığını gidermek için bazı tedbirler aldı. Bu bağlamda Abu'l-Farac; Halife Mu'tasım'ın Nûbelilerin kralına elçi göndererek eski âdete göre vergiyi gönderilmesini talep etmiş, aksi takdirde Nûbe üzerine ordu göndereceğini bildirmişti. Halife'nin elçisi Nûbe'ye ulaşınca kralın öldüğünü ve yerine Kral'ın Kîrkî (Cercis/Georgios) adında birisinin tahta geçtiği ve yaşı küçük olduğundan dolayı babası Zekeriya'nın memleketi idare ettiğini öğrenmişti. Elçi, Zekeriya'nın huzuruna çıktığında Zekeriya elçiye şu sözleri ifade etmişti: "Her yıl düzenli olarak vergi göndermekle mükellef olduğumuzu biliyoruz. Bu kapsamda 360 kölenin yanı sıra, insan davranışlarını taklit etme yetisi kazandırılmış maymunlar, zürafa, fildişi ve deri göndermekle yükümlüyüz. Buna karşılık Müslümanların da tarafımıza çeşitli

hediyeler, buğday ve diğer kumaşlar göndermekteydiler. Ayrıca Müslüman memleketlerdeki Nûbelilere ait vergileri tahsil ederek bize verilmekteydi. Müslümanlar bunları kestiklerinden dolayı biz de kendi yükümlülüklerimizi yerine getirmeyi bıraktık. Bununla birlikte hükümdarınızın faziletleri ve hanedanın itibarı hakkında edindiğimiz bilgiler sebebiyle yalnızca elçisiyle yazışmakla yetinmeyip yeni hükümdarınızın bizzat huzuruna çıkıp kendisine saygılarını sunmasını uygun gördük." Elçi, bu durumu Halife Mu'tasım'a arz edince halife de elçinin kabul edileceğinin bildirilmesini emretti (Abu'l-Farac, 1999, s. 224). Bu minvalde bir diğer görüşe göre ise Halife Mu'tasım, Nûbelilerin ödemekte imtina ettiği 14 yıllık vergiyi tek seferde tahsil etmesi için Mısır valisine emir verdi. Bunun üzerine Mısır valisinin talimatı doğrultusunda divan kâatibi Georgios, Nûbe Kralı'na gönderilmek üzere bir mektup kaleme aldı. Ayrıca bu durumu Patrik'e de bildirince patrik de Nûbe Kralı'na halifeye karşı çıkmamasını rica eden bir mektup yazdı. Ancak Mısır valisinin elçisi Dongola'ya ulaşınca Kral'ın öldüğünü yerine Kral III. Zekeriya b. Yahnûs'un geçtiğini öğrendi. Hilafet makamının elçisi, *baktın* 14 yıllık gecikmiş ödemesinin yapılmaması halinde halifenin Nûbe'ye sefer düzenleyeceği içerikli mektubu Kral Zekeriya verince o da bu durum karşısında zaman kazanmaya çalıştığı sırada çözümü halifeye elçi göndermekte buldu. Bunun üzerine Kral Zekeriya, oğlu Kırkî'yi Bağdat'a elçi olarak gönderdi. Kırkî, Şubat 836 tarihinde Bağdat'a ulaşmış olmakla birlikte, Halife Mu'tasım-Billâh'ın huzuruna ancak ağustos ayında kabul edilmişti. Halife ile elçi arasında gerçekleştirilen görüşmenin neticesinde, Nûbeliler *bakt* vergisini üç yılda bir vermeleri hususunda mutabakata varılmıştı (Vantini, 1970, s. 41-45). Halife Mu'tasım'ın da *baktın* çerçevesini anlatılması için Nûbe'ye elçi gönderdiği kaydedilmektedir (Trimingham, 2001, s. 69).

Nûbeli Kral III. Zekeriya'nın zaman zaman *bakt* vergisini ödemeyi aksatmış, buna karşılık Mısır valisi de Nûbe'ye hububat göndermeyi durdurduğu gibi Nûbe'nin sınırlarına saldırı düzenlemişti. Diğer bir rivayete göre ise Kırkî, babası Zekeriya'nın uzlaşmacı ve sükûnetçi tutumunu terk ederek ödenen *bakt* vergisinin miktarını tek taraflı biçimde azaltmış, bunun üzerine Zekeriya, ortaya çıkan durumu izah etmek ve ilişkileri yeniden düzenlemek amacıyla onu halifenin huzuruna elçi olarak göndermişti. Öte yandan Kırkî, Halife Mu'tasım'ın huzuruna gelince Asvan'dan bazı kimselerin, Nûbelilerden arazi aldığını ifade etmişti. Halife, bu durumu araştırmaya koyulmuş ve Nûbe'de arazi edinen kimselere söz konusu mesele sorulmuştu. Bu kimseler, Nûbe tebaasına mensup olduklarını ifade etmişlerdi (Kheir, 1989, s. 69-70). İfade edilen konu, bir taraftan da *baktın* kapsamında olan bir diğer konuyu izah etmektedir. Nitekim *baktın* kapsamı karşılıklı saldırmazlığı ifade ederken aynı zamanda da içişlere karışmama hususu da göz ardı edilmemişti.

Mâkrîzî; *bakt* kapsamını zikrederken bin desti şarap verildiğini, bu miktarın üç yüz destesinin ise Nûbe Kralı ve elçilerine tahsis edildiğini belirtmektedir (el-Makrîzî, 1995, s. 545). Ancak Halife Mu'tasım, Nûbelilerin vergi yükümlülüklerini yeniden değerlendirmiş ve Müslümanların, Nûbelilere kıyasla daha fazla aynî ödeme yaptığını tespit etmiştir. Bunun üzerine *baktın* hükümlerinde bir revizyona gidilmiş ve bu çerçevede şarap ödemesi uygulamadan kaldırılmıştı (Kheir, 1989, s. 70). Bazen Nûbeliler Mısır'a köle göndermekte gecikiyor, bazen de vergiyi ödemeyi ihmal ediyorlardı. Fakat anlaşma genel olarak yürürlükte kalmaya devam etmişti. Hatta bazı dönemlerde Nûbelilerden gelen hediyeler sadece köle değil, hurma gibi gıda ürünlerini de kapsıyordu. Bu durum, *Bakt* Antlaşması'nın sadece siyasi değil, ekonomik ve kültürel bir öneminin de olduğunu göstermektedir. Nitekim bu antlaşma, Müslümanlar ile Nûbeliler arasında yeni bir ticaret ağı oluşturmaktaydı. Bu ağ sayesinde Nûbeliler Arap dünyasından tahıl, kumaş, hurma ve şarap alırken Müslümanlar da Nûbe'den köle ve fildişi ticareti yapmışlardı (Trimingham, 2001, s. 69).

Abbasilerin son dönemlerinde *Bakt* Antlaşması kapsamı Nûbeliler tarafından ihlal edilmiş, beraberinde ise Müslümanlar ile Nûbeliler arasında sınır çatışmaları meydana gelmişti. Yine de *bakt* sistemi tam manasıyla tedavülden kalkmadığı gibi zaman zaman bu kapsamda görüşmeler yapıp vergi şartları yenilenmişti (Trimingham, 2001, s. 69). Diğer taraftan Mısır'ın merkezi yönetimi Tolunoğlu (868-905) ve İhşîdi (935-969) hanedanları zamanında zayıflaması,

Nûbelilerin Mısır'a akınlar düzenlemesine fırsat vermişti. Vazıh malumat olmamakla birlikte Nûbeliler, bakt vergisini ödemek istemediğinden ötürü Mısır'ın sınır boylarına saldırmış olması ihtimal dâhilindedir (Khan, 2024, s. 11). İhşîdilerin son dönemlerinde de Nûbeliler ödenmesi gereken vergiyi durdurmuşlardı (Çelik, 2018, s. 211). Fâtımîler (909-1171), İhşîdileri ortadan kaldırıp Kahire'de hüküm sürmeye başlayınca Fâtımîler ile Nûbeliler arasında bakt vergisinin ödenmesi için diplomatik faaliyetler yürütülmüştü. Bu bağlamda Fâtımî devlet adamı Cevher Sıkkîlî, İbn Sülim Esvânî'yi elçi olarak Nûbe Kralı Kîrkî'ye göndermişti. Elçi, Nûbe'ye gidip Kîrkî'yi İslam'a davet etmiş ve *baktın* ödenmesini talep etmişti. *Baktın* ödenmesi hususunda bir sonuç alınmadığı gibi Kîrkî, Cevher'i İslam'a davet eden bir mektup yazdırmıştı (el-Makrîzî, 1991, s. 574; Çelik, 2018, s. 211). Bir diğer görüşe göre ise Nûbe Kralı vergi ödemesini gerçekleştirmiş ancak İslamiyet'e geçişini kabul etmemiştir (Hüseyin, 2013, s. 87). 993 yılına gelindiğinde ise Nûbe'den Fâtımî başkenti Kahire'ye bakt vergisinin yanı sıra fil ve zürafa gelmişti. Bunun ardından 995/996 yılında Nûbe'den *baktın* geldiği bilinmektedir (el-Makrîzî, 1996, s. 279; 285). Yine 1024 yılına Nûbe'den Fâtımî başkenti Kahire'ye bakt çerçevesinde köleler ve başka hediyeler gönderilmişti (el-Müsebbihî, 2014, s. 38). Kadı Ebû Muhammed Hasan el-Yâzûrî, 1050 yılında Fâtımîlerin vezirlik makamına getirilince (Alican, 2014, s. 5) 1051/1052 yılında Nûbe üzerine sefer düzenledi. Nûbeliler, vezir Yâzûrî karşısında direnemeyince *baktı* ödemek zorunda kalmıştı. Bununla yetinmeyen vezir Yâzûrî, bakt vergisinin yükümlülüğünü daha da artırmıştı. Böylece Nûbelilerin bakt vergisini ödemesi idame ettirilmişti (el-Makrîzî, 1991, s. 383; 1996, s. 222).

Eyyûbîler dönemine gelindiğinde ise Selahaddin Eyyûbî'nin Bakt Antlaşması'nı sürdürmeyi amaçladığı anlaşılmaktadır. Nitekim Nûbelilerden bir grubun Yukarı Mısır bölgesine saldırarak birçok köyü yağmalaması üzerine Selahaddin Eyyûbî, kardeşi Turan Şah'ı büyük bir orduyla onların üzerine gönderdi. Bunu gören Nûbeliler kaçtıysa da Eyyûbî ordusu onları takip edip birçoğu öldürdü ve Nûbe topraklarındaki İbrim Kalesi'ni alarak buraya bir kuvvet konuşlandırdı. Akabinde Nûbeliler tekrardan geri gelip İbrim Kalesi'ni istirdat ettiler. Bu sırada Nûbe Kralı, Kûs şehrinde bulunan Turan Şah'a elçi gönderip barış talep etmiş, Turan Şah da elçiye şu cevabı vermişti: "Vergi verirsiniz, barış yaparız." Daha sonra Selahaddin Eyyûbî, Mesud adında bir elçiyi Nûbe'nin başkenti Dongola'ya göndermişti. Elçi, oraya Nûbe topraklarına girince oranın halkının çok sefil ve muhtaç durumda olduğuna tanıklık etmiş, Kral ile görüştüğünden sonra geri döndü (Abu'l-Farac, 1999, s. 416-417). Bundan yola çıkarak denilebilir ki, Eyyûbî elçisinin müşahedeleri sonucu Selahaddin Eyyûbî, Nûbe'den bakt vergisini tahsil etmemiştir. Nitekim Turan Şah'ın Nûbe topraklarını yurt edinme amacıyla bu bölge üzerine bir sefer düzenlediği sırada, buranın ekonomik bakımdan yoksul bir memleket olduğuna tanıklık ettiği ve bu sebeple yurt edinme düşüncesinden vazgeçtiği anlaşılmaktadır.

Memlûk Devleti ile Nûbe ilişkilerinin tam olarak ne zaman başladığı bilinmemekle birlikte Sultan Baybars devrinde Nûbe ile sürdürülen diplomatik ilişkiler kapsamında, Nûbe Kralı Ebu'l-İzz'in 1268/1269 yılında bir mektup ve çeşitli hediyeler gönderdiği anlaşılmaktadır. Kral Ebu'l-İzz'in mektubunda yeğeni Davûd'un tahtı ele geçirdiğini Sultan'a bildirmişti. Bunun üzerine Sultan Baybars, Nûbe tahtına oturan Kral Davûd'a hitaben yazdığı mektupta vergi göndermesini talep etmişti (Narin, 2025, s.162). Söz konusu Sultan Baybars'ın talebi, bakt vergisi olarak bilinen geleneksel yükümlülüğün sürdürülmesine yönelikti. Daha sonra Sultan Baybars, Nûbe üzerine sefer düzenlemişti. Bunun sebebi ise Nûbelilerin vergi ödemeyi reddetmesi ve önceki antlaşmayı bozmasıydı (Hüseyin, 2013, s. 88; Khan, 2024, s. 13). Nihayetinde Sultan Baybars'ın Nûbe'yi hâkimiyeti altına almasının ardından bölgenin kralı Mısır'a her yıl dört yüz köle ve bir zürafa göndermeyi taahhüt etmişti. Buna karşılık Sultan Baybars da Kral'a bin İrdab ve elçilerine ise üç irdab buğday verilmesini kabul etmişti (el-Makrîzî, 1995, s. 549).

Sultan Kalavun (1279-1290) döneminde Nûbeli Semâmûn, Nûbe Kralı Şukenda'ya karşı ayaklanarak onu tahttan indirmiş ve iktidarı ele geçirmişti. Bu gelişmelerin ardından yeni Kral, Memlûk Devleti'ne ödemekte olduğu vergiyi kesmişti. Sultan Kalavun Nûbe üzerine askerî bir sefer düzenlemesiyle birlikte bölgede Memlûk otoritesi yeniden tesis edilmiş ve siyasi denetim

sağlanmıştı. Bunun üzerine Kral Semâmûn, Sultan Kalavun'a bir mektup göndererek affedilmesini talep etmişti. Sultan, Kral'ın talebini kabul etmiş ve mevcut düzenin sürdürülmesini sağlamıştı. Nitekim Nûbeliler, söz konusu af sürecinin ardından "bakt" kapsamındaki yükümlülüklerini Sultan Kalavun'un iktidarının son dönemlerinde köleler ve çeşitli hediyeler göndermişti (en-Nüveyrî, 2004, s. 32). Tarih kaynakları, 14. yüzyılın başlarında Nûbe'nin İslamlaşmasıyla *bakt* vergisinin yürürlükten kalktığını ifade etmektedir (Kalkaşendî, 1922, s. 278; İbn Haldûn, 1981, s. 491; Khan, 2024, s. 34). Hükümdarların Müslüman olmasıyla birlikte, yaklaşık yedi yüzyıl boyunca yürürlükte kalan ve diploması tarihinde eşine az rastlanır bir örnek teşkil eden "bakt" da sona ermişti (Hrbek, 1977, s. 77).

SONUÇ

Hiz. Osman'ın hilafeti sırasında Mısır Valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh'in Nûbe üzerine düzenlediği seferler sonucunda Müslümanlar ile Nûbe Krallığı arasında yaklaşık yedi asır yürürlükte kalmış olan "Bakt Antlaşması" imzalanmıştır. Bakt Antlaşması Raşîd halifeler döneminden itibaren Emeviler, Abbasiler, Tolunoğulları, İhşidiler, Fâtımiler, Eyyûbiler ve Memlûkler dönemine kadar tedavülde kalan bir antlaşmadır. Antlaşma hem dönemin kaynaklarında hem de modern araştırmacılar tarafından farklı bir şekilde yorumlanmakta olduğu görülmüştür. Ancak çalışmada da görüldüğü üzere Bakt Antlaşması kapsamında Nûbe'nin bir dârû'l-harp olmadığı görüldüğü gibi *bakt*nın karşılıklı olması esasına dayandığı görülmektedir. Nitekim taraflardan herhangi birinin Bakt Antlaşması kapsamında ödemesi gerekenleri ödememesi durumunda diğer tarafın da kestiği görülmektedir. Bakt Antlaşması'nın ana maddelerinden birisini oluşturan ödenmesi gereken verginin her yıl ödenmesi esası ise, kaynaklardaki bilgiler ışığında aslında her yıl verginin ödenmediği anlaşılmaktadır. Bu durum karşısında İslam orduları Nûbe üzerine sevk edilip tekrardan yürürlüğe konulduğu ifade edilmektedir. Bu bağlamda Mısır iktidarının zayıfladığı dönemlerde bilhassa Tolunoğulları, İhşidiler dönemlerinde Nûbelilerin bakt vergisini ödemeyi kestiği gibi kimi zaman da Yukarı Mısır bölgesine saldırı düzenlediği görülmektedir. Nihayetinde Hiz. Ömer döneminde başlatılan fetih hareketi çerçevesinde Nûbe'nin fethi mümkün olmamıştı, bu kapsamda karşılıklı esasa dayalı saldırmazlık şartı konulmuştu. Fakat Memlûk döneminde Nûbe krallarının İslamiyet'i kabul etmeleri, halkın da bu şekilde kabul etmesiyle Bakt Antlaşması geçerliliğini yitirmişti.

KAYNAKÇA

- ABU'L-FARAC, G. (1999). *Abu'l-Farac Tarihi*. Ernest A. Wallis Budge (Süryaniceden İngilizceye Çev.). Ömer Rıza Doğrul (Türkçeye Çev.). C. 2. Ankara: TTK Yayınları.
- ADIGÜZEL, A. (2019). Hiz. Osman Döneminde Fetihler (24-35/644-656) Fetihler. *Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 11, S. 3, s. 1177-1199.
- ALİCAN, M. (2014). Fatımî Halifesi el-Müstansır Billâh Döneminde Mısır'da Yaşanan Sosyo-Ekonomik ve Siyasî Buhran Üzerine Bir İnceleme. *Tarih Dergisi*. S. 59. S. 1-26.
- APAK, A. (2018). Hiz. Ömer Döneminde Müslümanların Mısır'ı Fethi. *Uluslararası Hiz. Ömer Sempozyumu*. Ali Aksu (Ed.). C. 1. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası. s. 475-500.
- ARSLAN, İ. (2015). Hiz. Peygamber'in Savaşlardaki Tavrı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. C. 8, S. 39. s. 1041-1051.
- BECKER, C. B. (1979). Bakt. *İslam Ansiklopedisi* (C. 2, s. 258). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

- el-BELÂZURÎ, Ahmed b. Yahyâ. (2013). *Fütûhu'l-Buldân*. Mustafa Fayda (Çev.). İstanbul: Siyer Yayınları.
- BOZKURT, N. (2007). Nûbe. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 33, s. 222-223). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- ÇELİK, A. (2018). *Fâtımiler Devleti Tarihi (909-1171)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- FAYDA, M. (1988). Abdullah b. Sa'd v. Ebû Serh. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 1 s. 130-131). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- FAYDA, M. (1989). *H. Ömer Döneminde Gayr-ı Müslimler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- HAMDULLAH, M. H. R. (2025). et-Turuk vel-Meâbir beyn Mısır ve Bilad-ı Sudan Vadi'n-Nil ve Âsaruhâ el-Hadâriye fi'l-Asri'l-İslami fi'l-fatra (H. 21-923 /M. 642-1517). *Mecelletü Külliyyetü'l-Âdâb bil'Vâdi'l-Cedîd*. C. 22, S. 21. s. 456-532.
- HASAN, H. M. (1994). Dongola. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 9, s. 509-510). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- HILLELSON, S. (1979). Nûbe. *İslam Ansiklopedisi* (C. 9, s. 338-339). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- HİLMÎ, N. E., Hamîde, H. H., Merî, M. A. (2023). Mu'âhedetü'l-Bakt fi'n-Nûbe fi Dav'i'l-Berdiyati'l-Arabiyye. *Mecelletü Külliyyeti's-Siyâha ve'l-Fenâdik*, C. 7, s. 165-179.
- HRBEK, I. (1977). Egypt, Nubia and the Eastern Deserts. *The Cambridge History Of Africa* (s. 10-97). Roland Oliver (Ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- HÜSEYİN, A. (2013). *es-Sûdân mine't-Târîhi'l-Kadîm ilâ Rihleti'l-Ba'seti'l-Mısriyye*. C. 1. Kahire: Müessesetü Hindavi li't-Ta'lim ve's-Sekâfe.
- İBN ABDÜLHAKEM. (1991). *Futûhu Mısır ve Ahbâruhâ*. Kahire: Mektbetü Medbuli.
- İBN HALDUN, Abdurrahman b. Muhammed. (1981). *Tarihu İbn Haldûn (Kitâbü'l-İber ve Dîvânü'l-Mübtede ve'l-Haber fi Eyyami'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men 'Asarahüm Min Zevi's-Sultâni'l-Ekber)*, Halil Şehhâde (Haz.), C. 5. Beyrut: Darü'l-Fikr.
- İBN HAVKAL. (2017). *10. Asırda İslâm Coğrafyası*. Ramazan Şeşen Trc.). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- İBNÜ'L-ESİR. (1991). *el-Kâmil fi'-Tarih Tercümesi*. M. Beşir Eryarsoy (Çev.). C. 2. İstanbul: Bahar Yayınları.
- İSTAHRÎ. (2020). *Ülkelerin Yolları*. Murat Ağarı (Çev.). İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- KALKAŞENDÎ, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. (1922). *Subhu'l-a'sâ fi sinâ'ati'l-inşâ*, Kahire: el-Matbaatü'l-Emîriyye.
- KHAN, G. (2024). *Arabic Documents From Medieval Nubia*. Cambridge: Open Book Publishers.
- KHEIR, el-Hag H. M. (1989). A Contribution to a Textual Problem: *Ibn Sulaym al-Aswâni's Kitâb Akhbâr al-Nûba wa-l-Maqurra wa-l-Beja wa-l-Nîl*. Arabica. C. 36. S. 36-80.
- KUDAME b. Ca'fer. (1981). *el-Harâc ve Sinâ'atu'l-Kitâbe*. Muhammed Zeydî (Haz.). Bağdat: Dâru'r-Raşîd.
- el-MAKRÎZÎ, Takıyyüddîn Ahmed b. Ali. (1991). *Kitâbü'l-Mukaffa'l-Kebîr*. Muhammed el-Ya'lâvî (Haz.). C. 8. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî.

- el-MAKRÎZÎ, Takıyyüddîn Ahmed b. Ali. (1995). *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi zikri'l-hitati ve'l-âsâr*. Eymen Fuâd Seyyid (Haz.). C. 1, London: Müessesetü'l-Furkan li't-Türas'l-İslamî.
- el-MAKRÎZÎ, Takıyüddîn Ahmed b. Ali, (1996). *İtti'azü'l-Hunefâ bi Ahbari'l-Eimmeti'l-Fatmîyyîn ve'l-Hulefâ*, (Haz.). Cemaluddin Şeyyal. C. 1-2. Kahire.
- el-MÜSEBBIHI, Muhammed b. Abdullah b. Ahmed (2014), *Ahbâru Mısr*, (Haz.). Eymen Fuad Seyyid. Kahire: Dârü'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye.
- NARİN, Ö. (2025). *Memlûk Devleti'nde Elçilik Teatisi*. Konya: Çizgi Yayınları.
- en-NÜVEYRÎ, Ahmed b. Abdülvehhab. (2004). *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*. Necîb Mustafa Fevvâz – Hikmet Keşîlî Fevvâz (Haz.). C. 32, Beyrut: Darü'l-Kütübil-İlmiyye.
- el-ÖMERÎ, Şihabeddin Ahmed b. Yahya İbn Fazlullah. (2010). *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâliki'l-Emsar*. Kâmil Selman el-Cubûrî (Haz.). C. 4. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- ÖZKUYUMCU, N. (2007). *Mısır ve Kuzey Afrika'nın Müslümanlar Tarafından Fethi*, Manisa: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- PRATT, N. (2007). Aswan. *Cities Of The Middle East And North Africa*, Michael R. T. Dumper - Bruce E. (Ed.). Stanley: A Historical Encyclopedia.
- TRIMINGHAM, J. S. (2001). *el-İslâm fî Sûdân. Fuad Muhammed Akkûd* (Trc.). Kahire: el-Meşrû'u'l-Kavmî li't-Terceme.
- VANTINI, G. (1970). Le Roi Kirki de Nubie à Bagdad: Un ou deux voyages?. *Kunst und Geschichte Nubiens in christlicher Zeit*. Erich Dinkler (ed.). Aurel Bongers, Recklinghausen 1970, s. 41-45.
- YAVUZ, H. (1991). Bakt. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 4 s. 548). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.